

Лекція 1. Державність і культура: поняття, ознаки, символи

План

1. Мета, предмет і завдання курсу «Історія української державності та культури». Ознаки, символи та атрибути державності.
2. Витоки та етапи становлення української державності.
3. Культура як цілісний компонент, її функції та структура, типологія.
4. Типологія культури.

Опорні терміни: *державний суверенітет, державні символи, атрибути держави, культура, культура, субкультура, контркультура, масова культура, елітарна культура, національна культура, етнос, нація.*

Література

1. СВЯТОЦЬКИЙ Олександр. Українська державність: поняття, основні ознаки, символи, атрибути, витоки та етапи становлення. Газета «Голос України», 23 лютого 2019 р.
2. БОРИСОВА О., КЛИМОВ А. Історія української державності. Підручник для вищих навчальних закладів: у 2-х томах / Борисова Ольга, Климов Анатолій. – К.: Видавничий дім «КОНДОР», 2018. Том 1. (Давні часи, Середньовіччя. Нова доба) – 344 с.
3. ГРЕЧЕНКО В. А., КИСЛЮК К. В. Історія української культури : Навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / Греченко В. А., Кислюк К. В. – К. : Кондор-Видавництво, 2015. – 352 с.
4. Синьо-жовтий чи жовто-блакитний? Міфи про «перевернутий» прапор // Гетьманат (сайт) <http://getmanat.org/sino-zhovtiy-chi-zhovto-blakitniy-mifi-pro-perevernutyi-prapor/#more-7305>

1. Мета, предмет і завдання курсу «Історія української державності та культури». Дисципліна «Історія української державності» становить собою інтегровану сукупність наук про сучасне і минуле українського народу, історичні особливості його розвитку, ментальність, психологію, географію, культурно-історичні традиції від давнини до сьогодення. Вивчення цієї дисципліни сприяє формуванню у майбутніх фахівців цілісного розуміння взаємозв'язку національної історії та культури як окремого явища, виробляє навички системного бачення закономірностей та особливостей історично-культурного поступу у контексті загальносвітових цивілізаційних та глобалізаційних процесів. Курс передбачає вивчення та узагальнення багатовікового історико-культурного досвіду свого народу, закономірностей політичних, державотворчих, соціально-економічних і культурних процесів, що відбувалися на теренах України, формування уяви про сучасний стан української державності та українського суспільства, визначення його ціннісних орієнтирів і шляхів розвитку на майбутнє.

Предметом вивчення курсу «Історія української державності» є складний і багатогранний процес формування державності українського народу, його діяльності в соц.-економічній, духовній, політичній і державній сферах діяльності. Курс спрямований на формування здорової національної свідомості, на основі сучасних наукових здобутків.

Метою викладання дисципліни є формування цілісного та системного уявлення про визначальні закономірності та тенденції розвитку української державності та культури.

Зазначена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- формування системних знань про формування української державності, усвідомлення української культури як самобутнього й унікального соціально-історичного явища в генезі світового співтовариства;
- дослідження основних тенденцій, закономірностей й особливостей розвитку національної історії, культури та державності;

- засвоєння наукової періодизації історії та культури України, характерних рис основних періодів вітчизняного історико-культурного поступу, їхніх особливостей, визначальних подій та явищ у кожному з них;
- опанування основних історичних та культурологічних понять та категорій;
- **вироблення навичок самостійного мислення та вміння давати власну, обґрунтовану оцінку державотворчим процесам та історико-культурним явищам.**
- **розвиток історичного, логічного та художньо-образного мислення, формування естетичних смаків.**

До питання поняття державності. Із розпадом СРСР і утворенням незалежних держав, зокрема української, перед національними історіографією і юриспруденцією постало актуальне питання формування Української державності. За часів існування СРСР це просто було неможливо, адже радянська історіографія заперечувала самобутнє існування українського народу і його державності, розглядаючи їх як невід'ємну частину Росії. І тільки з проголошенням незалежності України перед українцями постала проблема етнічнополітичної самоідентифікації.

Поняття державності будемо пов'язувати із категорією «держава», вживаючи ці слова як синоніми. Ще у 1949 році український письменник, державний та політичний діяч Володимир Винниченко визначав

державність як комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, які зв'язують його в компактну цілість та забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому.

Державність — це устрій усього матеріального і духовного буття цілого народу.

«Нація без державності є покалічений людський колективний організм... Адже, як і у всякої індивідуальної істоти на землі найперша потреба — це зберегти своє життя, забезпечити його розвиток, передати спадщину в наступні покоління, так і для кожної нації власна держава є найкращим засобом збереження життя і розвитку...»

Зміст державності є значно ширшим порівняно з поняттям «держава». Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, а остання, у свою чергу, є однією із складових — своєрідним вінцем державності.

Етнос (грец. ethnos) дослівно «негрек», «чужинець», «ідоловірець». Етимологічно воно означає стадо, **група (натовп) людей, народ, плем'я, рід**. Еволюційний ланцюжок виникнення і становлення етносу: рід → плем'я → союз племен → народність → народ → нація. **Нація** – це історичний тип етнічних спільнот, соціокультурне утворення історичних спільнот людей, вінець еволюції етносу.

Ознаки, символи та атрибути державності.

Ознаки державності:

- 1) втілення права нації на незалежність, що є першим кроком на шляху до власної державності;
- 2) наявність органів публічної влади, яка виступає у двох формах:

1. Державна влада, до якої належать: глава держави; органи законодавчої, виконавчої та судової влади; силові органи (поліція, органи держбезпеки, прокуратури, збройні сили тощо).

2. Муніципальна влада, до якої належать представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування.

3) державний суверенітет, який передбачає верховенство держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах;

4) система правових норм (закони та підзаконні акти), які регулюють відповідні суспільні відносини;

5) міжнародне визнання держави та, як наслідок, її міжнародна правова ідентифікація.

Державні символи.

Державні символи — це закріплені в законодавстві офіційні знаки (зображення, предмети) чи звукові вираження, які символізують суверенітет держави.

Державними символами є — Державний прапор, Державний герб і Державний гімн,

які є основою історичної свідомості громадян та процесів державотворення (відповідно до статті 20 Конституції України).

Українські державні символи та атрибути формувалися протягом тисячоліть і належать до найбагатших та найзмістовніших систем людства.

Атрибути держави.

Атрибути держави — це її ідентифікаційні національні символи, що пов'язані з розвитком титульної нації та її роллю у становленні державності на певній території.

Атрибутами державності є:

1) власна територія, населена національним колективом, із визначеними кордонами, офіційна назва, час заснування або дата першої письмової згадки держави, що є важливими атрибутами суверенності та політичної ідентифікації держави;

2) мова як невід'ємний державницький атрибут, адже мова — найважливіший маркер національної самоідентифікації. «Нація повинна боронити свою мову більше, ніж свою територію... Втратити рідну мову і перейняти чужу — це найгірший знак підданства, це — кайдани, це кайдани на душу. Втратити національну мову — це смерть, це значить, що ярмо вже в'їлося глибоко»;

невід'ємними державницькими атрибутами є також:

3) національне вбрання, національні страви, національні музичні інструменти, національна народна пісня, видатні історичні та сучасні постаті;

4) в Україні від 4 жовтня 2018 р. Верховною Радою запроваджено ще один атрибут — **національне гасло**: «Слава Україні! Героям Слава!» як офіційне вітання у Збройних Силах та Національній поліції, хоча нині всі громадяни дуже часто використовують його у повсякденному суспільно-політичному житті.

Витоки Української державності

На превеликий жаль, для українського народу становлення національної державності відбувалося досить складно й упродовж тривалого часу. Однак, незважаючи на всі труднощі, Українська державність укріпилася і має свою давню історію. Традиційно виділяють: етап Київської Русі — княжа доба; козацьку державність XVI—XVIII ст.; державність Української Народної Республіки; державність Радянської України; сучасну відроджену Українську державу. Особливість вивчення історії національного державотворення пояснюється тим, що територія нашої Батьківщини в сиву давнину була одним із центрів не тільки східнослов'янської, а й усієї європейської культури.

Історія державно-правового розвитку на території сучасної України бере свій початок від середини I тис. до н. е., коли у народів і племен Північного Причорномор'я (на території сучасних Миколаївської, Херсонської, частини Одеської областей, а також у Криму) сформувалися перші державні утворення. Це були ранньосередньовічні держави, які виникли у процесі розпаду первіснообщинного ладу й становлення організованого суспільства у державу.

Етапи становлення Української державності

Історія України — це фактично історія національно-визвольної боротьби українського народу за свою державу. Ця боротьба була спрямована на визволення українського народу з-під іноземного панування та здобуття національної державної незалежності. У періодизації історії Української держави можна виділити такі періоди її становлення і розвитку: **перший** — Київська Русь, Галицько-Волинська держава. **Другий** — Запорозька Січ та Українська козацька держава (Гетьманщина). **Третій** — УНР за Центральної Ради, Українська держава за П. Скоропадського, УНР за Директорії та ЗУНР. **Четвертий** — сучасна Українська держава. На жаль, були періоди, коли Українська державність була перервана і її територія перебувала у складі іноземних держав. Політика, яку проводили поневолювачі українських земель, переважно негативно позначалася на етнічній свідомості українців. Проте українці, як і інші європейські народи, формувалися волелюбними і завжди прагнули мати свою державу, а в часи її відсутності піднімалися на боротьбу за її відродження.

Варто наголосити, що зародження ранньої Української державності почалося з VI ст. н. е., засновниками якої стали князі Кий, Щек та Хорив, котрі започаткували династію

перших її правителів — Києвичів (як у сусідній нам Польщі — династія П'ястів). Подальший розвиток «Руської землі» привів до утворення могутньої ранньосередньовічної Української держави — Київської Русі, основу якої становили етнічні українські землі. Підкреслюємо свою позицію, яка збігається з державницькою позицією багатьох відомих давніших і сучасних істориків та дослідників, — саме української. Спроби російських великодержавних істориків — і царських, і пізніших часів — зобразити Київську державу російською, Київ — «матерью городов русских» були спробами присвоїти собі чужу державницьку історію, тобто нашу, українську, історію. Невдалим, дещо пом'якшеним, варіантом великодержавної науки є й спроби зобразити Київську Русь так званою колискою трьох братніх народів. Правильно писав свого часу найвідоміший український історик світової слави Михайло Грушевський: «До тих пір, коли не буде доведено, що в Києві і його околицях в IX—XII ст. (додамо від себе — чи й раніше. — Авт.) проживали великоруські племена, котрі перенесли потім форми політичного, суспільного та культурного життя на береги Клязьми та Москви, нам доведеться з простої логічної послідовності вважати ці форми набутком української народності, оскільки ці українські племена IX—XII ст. були її безпосередніми предками». **З IX ст. по 30-ті роки XIII ст.** Київська держава була однією з найбільших і наймогутніших держав Європи. У **XII—XIII ст.** князівські міжусобиці, свавілля заможного боярства, татаро-монгольське нашествя послабили, а згодом призвели до повного розпаду могутньої колись Київської Русі. У **XIV ст.** історичні події розвивалися для України несприятливо. На її землях настав період глибокого економічного, політичного і культурного занепаду. Володарем усієї території колишньої Київської Русі впродовж майже 80 років вважався монголо-татарський хан. Щоправда, у безпосереднє управління цими землями монголо-татари втручалися мало, обмежуючись, переважно, збиранням податків і поборів, функціями загального керівництва тощо. Розпад стародавньої Київської держави призвів до посилення регіональних князівств, які, по суті, у XII — на початку XIII ст. стали незалежними державами. Однією з них, на західних землях Русі-України, стала Галицько-Волинська держава. У ній продовжували розвиватись традиції Українського державотворення. Проте в другій половині XIV ст. Галицько-Волинська держава припинила своє існування. Приєднання українських земель до Речі Посполитої і встановлення на них польськими магнатами та шляхтою важкого соціального, національного, релігійного і мовно-культурного становища зумовили численні повстання і врешті-решт Національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького. За своєю суттю, характером, метою вона може бути прирівняна до великих революцій, які в XVII—XVIII ст. охопили всю Європу. Це була **національно-визвольна, соціально-політична революція за право на свою державу**, рушійною силою якої був увесь український народ,

а керівництвом — козацька старшина й українська шляхта, оскільки національної буржуазії, яка в західноєвропейських революціях була їх організатором і керівником, в Україні ще не було, у будь-якому разі — достатньо численної і міцної. **Національно-визвольна війна 1648—1657 рр.** привела спочатку до виникнення української державно-політичної автономії (у складі Речі Посполитої), а згодом — незалежної Української козацької держави. Це був другий етап в історичному процесі становлення Української державності — після Київської Русі та Галицько-Волинського королівства. Підвалиною її відродження стала військово-адміністративна система, що склалася у Запорозькій Січі. Хочеться відзначити ще одну важливу складову Української державності тієї епохи: під час національно-визвольної боротьби зародилась **ідеологія Української національної державності**, яку сприйняли не лише козацька старшина і шляхта, а й широкі народні маси. Важливу роль у цьому процесі відіграла й Українська православна церква.

Українська козацька держава цієї доби — зі своїми центральними та місцевими органами влади, адміністрацією, судами і військом, зі своєю територією (яка, щоправда, не мала чітко визначених кордонів, бо вони іноді змінювалися залежно від зовнішньополітичної ситуації — але все ж територія була, бо без цього немає держави!) — за формою правління була, вважаємо, демократичною республікою з виборним гетьманом на чолі, унітарною, з демократичним політичним режимом.

Однак істотним недоліком новоствореної держави було нерозв'язання важливої соціально-економічної проблеми — не було звільнено від особистої залежності заможних землевласників усе селянство, не ліквідовано його борги і численні повинності. Не була диференційована компетенція державних органів — вони переважно виконували одночасно і адміністративні, і судові, і військові функції тощо.

Створена в результаті національно-визвольної війни проти Речі Посполитої Українська козацько-гетьманська держава проіснувала понад сто років — **із середини XVII ст. до кінця XVIII ст.** Незважаючи на приєднання до Московської держави у 1653—1654 рр., вона ще тривалий час продовжувала зберігати всі ознаки державності — територію, органи публічної влади, армію, судову систему, право. В Україні, як вважаємо, існувала республіканська форма правління з виборним главою держави — **гетьманом**. Спочатку ці ознаки виявлялися чітко, оскільки у складі Московського царства Україна мала значну державно-політичну автономію. Проте надалі наполегливо і послідовно Московія стала проводити політику обмеження української автономії. Почалося з обмеження компетенції гетьмана, Ради генеральної старшини (генерального уряду) та козацької військової ради. Згодом ліквідовано виборність усіх органів влади і управління в Україні — їх стала фактично призначати російська влада. **У 1764 р. гетьманство було ліквідовано остаточно,**

1775 р. — Запорозьку Січ. У 1783 р. ліквідовано попередній адміністративно-територіальний устрій України, її право, тоді ж — закріпачено селянство. Російська імперія на той час зміцніла настільки, що не потребувала вже ні окремої України, ні козацького та запорозького війська. Україна стала адміністративно-територіальною частиною Російської імперії, на її територію поширено дію російського законодавства, управлінську систему. Головними причинами втрати Україною незалежності, втрати своєї державності були постійні чвари серед політичної еліти, відсутність єдності цієї еліти з народом. Особисті, корисливі інтереси старшини, шляхти переважали інтереси загальнонаціональні. Зрівняння цих верств із московським дворянством, надання їм нових земель, привілеїв нейтралізувало значну частину старшини і шляхти. Загравання з українською старшиною і шляхтою російської та польської влади зумовило їх відречення від ідей незалежності, оскільки за цю незалежність можна було втратити все — маєтки, життя. Отже, приєднання України до інших держав — Росії і Речі Посполитої було помилкою. Це призвело до того, що Україна не тільки втратила свою незалежність і державність, а й стала звичайною провінцією цих держав.

Наступний етап національно-визвольної боротьби українського народу за свою державу припадає на 1917—1921 рр. В умовах краху Російської й Австро-Угорської монархій та революційних подій український народ знову став на шлях свого державного відродження. Українська національна революція 1917—1921 рр. мала епохальне історичне значення. Після тривалого історичного періоду русифікації, національного та соціального поневолення на початку ХХ ст. український народ відновив свою незалежну державу. У той час Україна пережила різні форми національної державності: Українську Народну Республіку за Центральної Ради, Українську державу — Гетьманат П. Скоропадського, Українську Народну Республіку за Директорії і Західноукраїнську Народну Республіку, але державну незалежність втримати не змогла.

У результаті збройної агресії більшовицької Росії за допомоги місцевих більшовиків проти Української Народної Республіки у Харкові 25 грудня 1917 р. було проголошено Українську радянську республіку, яка проіснувала до 24 серпня 1991 р. Україна проголосила, а точніше, відновила свою державну незалежність, справжній, а не фіктивний суверенітет — Декларацією про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. та Актом проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.

Відштовхуючись від вищезазначених ознак та атрибутів, можемо говорити про слабкість сучасної Української державності. За роки незалежності Україна так і не змогла з'ясувати час заснування та утвердити День Української державності, прийняти Великий Державний герб.

Однією з центральних проблем сучасної України є відсутність консолідуючої суспільство національної ідеї, яка існує лише тоді, коли об'єднує націю, а її складові не піддаються сумніву переважною більшістю суспільства. Результатом цих процесів є недовіра до держави загалом.

В основі будь-якої ідеології лежать базові цінності: для соціал-демократії це *свобода, справедливість, солідарність*; для націоналізму це *нація, релігія, мораль*; важливими християнськими цінностями є *смирнення, терпіння, страждання*. Але основною цінністю будь-якого суспільства є *людина, людське життя*.

Чи потрібно з'ясувати або час заснування, або дату першої письмової згадки Української держави і утвердити День Української державності? Чому?

Будь-який народ, будь-яка нація починається передусім з того, що вона зобов'язана досконало знати своє минуле, своє коріння та витоки. Бо «хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не годен пошани».

Тому що з розпадом СРСР росіяни втратили право на історію Київської Русі (спотворену і привласнену імперськими міфами), державна спадщина якої належить українцям.

Це також обумовлено євроінтеграційними прагненнями України, адже Українська державність має понад тисячолітню тяглість, а її еволюція відбувалася в руслі загальної європейської історії.

Тому що більшість держав мають і власну назву, і встановлену та затверджену дату чи то першої письмової згадки, чи то початку своєї державності.

Тому що встановлення часу заснування Української держави є одним із важливих атрибутів сучасної держави, її суверенності та ідентичності.

Тому що держава і державність є невід'ємні одна від одної, а модель держави тоді цілісна, коли крім дерева відображено і її коріння.

Нарешті, це потрібно для подальшої консолідації українського суспільства.

Термін «культура» багатозначний.

Культура – складна «велика система», «суперсистема» небіологічної природи, яка включає досвід видового існування людини і забезпечує накопичення, відтворення, розвиток і використання цього досвіду паралельно з відтворенням видових ознак самої людини; відноситься до класу квазіживих адаптивних систем. Основи для такого дуже загального визначення розуміння сутності феномену культури закладені в культурологічних роботах Леслі Уайта (50pp XXст). В одній зі своїх праць він пише, що «з погляду зоології культура – лише засіб підтримання життя певного біологічного виду Homo

sapiens..." і водночас наголошує на тому, що «можливість передавати культуру небіологічними засобами є однією з найбільш сутнісних ознак».

Принциповою відмінністю біологічного виду *Homo sapiens* від інших видів живих істот є те, що біологічним шляхом наслідується, по суті, лише будова, конструкція самого організму. Але вже процес «олюднення» кожної нової істоти цього виду, яка з'явилася на світ, набуття нею ознак *Homo sapiens* (в т. ч. здавалося б суто біологічних), включення в роботу чи інших біологічно закладених в ньому механізмів (окрім найпростіших рефлексів, наприклад, смоктальний) формування психічних реакцій на світ та собі подібних, розвиток свідомості тощо – біологічно не задані і здійснюються виключно через процес навчання і виховання. Це стосується і реалізації здатності людини до прямоходіння (потрібно навчити ходити) і способів підтримки свого фізіологічного стану (його треба навчити приймати їжу), використовувати свій мовний апарат, що дозволяє думати і комунікувати з іншими людьми (говорити), потрібно навчити думати, так чи інакше реагувати на навколишнє середовище, виражати свої емоції (навчити відчувати). Носії одного й того ж біологічного генотипу виду *Homo sapiens* можуть бути представниками різних культур зі значними відмінностями в способі життя, зразками поведінки, характером і способах проявлення емоцій. Людина стає людиною незалежно від того у якій культурі розвивається. Але генетична конституція людського організму дозволяє, у виняткових випадках, використовувати свої біологічні механізми «нелюдським» способом. Біологам і психологам відомі сотні випадків виховання новонародженої людської дитини стадом вовків чи мавп, в результаті чого, за умови тривалого перебування малюка в такому середовищі – формується істота нічим (окрім своєї біологічної будови) не схожа на людину. І жодна зі спроб «олюднення» такої істоти, наскільки відомо науці, не мала успіху.

Отже, культурно-біологічна специфіка *Homo sapiens* полягає у тому, що процес відтворення будь-якої людини як представника свого виду (тобто освоєння ним характерних людині видових ознак), що з'являється на світ «природним» біологічним шляхом, фактично здійснюється «небіологічним» (позагенетичним) шляхом – шляхом прививання йому комплексу відповідних культурних навичок (Культурологія. Енциклопедія с. 1044-1047).

Культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених в результаті цілеспрямованої діяльності людства протягом його історії, а також відносини, які склалися в процесі споживання, відтворення, розподілу цих цінностей та їх обміну. [Іванова К.А. Історія світової та української культури. Кредитно-модульний курс: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / К.А. Іванова, А.П. Лантух, Г.О. Хіріна та ін.. – Х.: НФаУ: Золоті сторінки, 2012 – 520 с., С.10-13]

Складний та багатогранний характер культури як суспільного явища зумовлює її **поліфункціональність**. Функції культури розкривають ту роль, що вона відіграє в житті суспільства.

1. **Людинотворча (гуманістична, світоглядна)** – головна функція культури, оскільки з нею пов'язані і нею визначаються всі інші. Суть її полягає в тому, що людина формується, лише залучаючись до світу культури: формується її світогляд, людський дух, емоції, оцінні складові, цінності.

2. **Суспільно-перетворююча** функція — здійснюється через перетворення природи, суспільства та людини. Вона забезпечує засвоєння та перебудову світу і є засобом розвитку людського суспільства, лежить в основі культурно-історичного прогресу.

3. **Етноформуюча та етнозахисна** функція – тісно пов'язана з суспільно-перетворюючою, суть її полягає в тому, що культура творить неповторне обличчя нації, надає їй своєрідності, національної самобутності. Національна самобутність проявляється не тільки в наявності етнічних фізичних, психічних расових ознак, а й у культурних чинниках – мові, традиціях, національних цінностях, способах господарювання, побуту, формах проведення дозвілля тощо. Етнозахисна функція виявляється в тому, що культура забезпечує цілісність і самобутність нації, оберігає її від руйнівного впливу чужих елементів.

4. **Пізнавальна** функція — полягає в тому, що культура розкриває перед людиною скарбницю знань та практичного досвіду поколінь. Через культуру, яка об'єднує природничі, технічні та суспільні знання, людина пізнає навколишній світ і саму себе, реалізує свій культурний генофонд через знання.

5. **Інтегративна (об'єднуюча)** функція — полягає у здатності культури об'єднувати людей незалежно від їхньої національної чи конфесійної приналежності, світоглядних чи ідеологічних орієнтацій у певні соціальні спільноти, а народи – у світову цивілізацію. Культурні здобутки кожного народу є вагомим внеском у світову скарбницю культури.

6. **Семіотична (символічна, знакова від гр. *semon* – знак)** функція — полягає в тому, що носіями інформації про культуру є системи знаків та символів. Вони фіксують факти матеріальної і духовної культури. Наприклад, у літературі, музиці, мистецтві такими знаками є слово, текст, звук, колір, форма, адже у них закодовано реальний зміст свідомості, цілу гаму емоцій, знань.

7. **Комунікативна (спілкувальна, трансляційна)** функція – тісно пов'язана з семіотичною і полягає в передачі культурного досвіду поколінь через механізм культурної спадкоємності та формування на цій основі різноманітних способів спілкування. Цю функцію культура виконує за допомогою складної символічної та знакової систем, які

зберігають досвід поколінь у словах, поняттях, формулах науки, засобах виробництва, релігійних культурах тощо. Наприклад, справжнє мистецтво не знає ніяких меж, воно зрозуміле і доступне всім; музика Баха звучить однаково захоплююче як для віруючих, так і атеїстів.

8. **Регулятивна (нормативна, керувальна)** функція реалізується через систему норм, правил, традицій, які регулюють людські особистісні і суспільні відносини, є орієнтирами в житті, засобами пристосування до умов життя. Мораль, право, традиції, звичаї, обряди, етикет — основа для здійснення регулятивної функції.

9. **Ціннісна (аксіологічна, від гр. *axia* – цінність, *varnitsa* – вартість)** функція – полягає в тому, що культура виступає засобом передавання, поширення, культивування цінностей. **Цінності** — це еталони, ідеали, те, що є святим для людини чи групи людей, народу або суспільства. Вони можуть бути загальнолюдськими, соціальними, культурними, особистісними. Це звичаї, судження, ідеї, основоположні життєві орієнтири, потреби, настанови, джерело мотивації діяльності. Цінності можуть бути тимчасовими і вічними, духовними й матеріальними¹. Роль світоглядних та ціннісних орієнтацій для людини демонструє притча про трьох робітників, що виконують одну й ту ж роботу. Перехожий запитує, що вони роблять. Перший відповідає: «Заробляю на хліб», другий: «Вожу цеглу тачкою», а третій гордо заявляє: «Споруджую храм».

10. **Соціальна** функція здійснюється через засвоєння знань, соціального досвіду поколінь, через входження в суспільство (соціалізація) і процес входження в культуру (інкультурація). Оволодіння соціальним досвідом — це оволодіння зразками поведінки, прилучення до знань, навичок, уміння жити і працювати відповідно до них.

11. **Емоційно-естетична** функція – полягає в тому, що сприймаючи твори мистецтва, людина отримує естетичну насолоду, естетичне переживання, формується її естетичний смак, підтримується позитивний емоційний фон (гарний настрій, активна життєва позиція, світосприйняття).

12. **Рекреативна** функція – тісно пов'язана з попередньою, дозволяє людині відновлювати свої духовні сили, шляхом відвідування театрів, храмів, музеїв, карнавалів тощо проводити психологічне розвантаження, «профілактику» свого душевного стану.

13. **Виховна** функція – твори мистецтва формують відчуття добра, зла, справедливості, формують негативне ставлення до поганого, низького.

14. **Діагностична та прогностична** функція – зміст її розкривається в тому, культура ставить діагноз дійсності, відтворює її, своєчасно реагує на ті зміни і процеси, які

відбуваються в суспільстві. Прогностична функція полягає в тому, що культура дає змогу передбачити хід майбутнього розвитку країни, враховуючи наукові прогнози й перспективи.

Складність і багатоаспектність культури зумовлюють багатовимірність її структури. **Структура** — означає порядок, будова, зв'язок. **Структурний аналіз культури передбачає виокремлення певних типів, видів та форм культури** за різними критеріями: за носієм, змістом, роллю, історичним принципом, конфесією, функціями, організацією, формою існування, цінностями, мовою тощо. Під **типологією** в сучасній науці розуміють процес, шляхом якого система поділяється на відносно простіші підсистеми (елементи). Типологію культури здійснюють на основі світоглядного, формаційного, локального, перехідного чи історичного принципів.

I. За формою людської діяльності культуру поділяють на матеріальну та духовну.

Матеріальна культура – це сукупність предметів, пристроїв, споруд, тобто штучно створений людиною предметний світ (знаряддя праці, захисту і нападу; побутове та виробниче устаткування; засоби зв'язку і технології; будинки і споруди; шляхи і сполучення; сорти рослин; види ґрунтів тощо). Залежно від видів матеріальної діяльності розрізняють культуру праці, культуру торгівлі, культуру виробництва, культуру обслуговування.

Духовна культура охоплює усі сфери духовної діяльності людини: релігію, філософію, освіту, науку, право, мораль, політику, літературу. Залежно від сфери духовної діяльності виділяють політичну, естетичну, етичну, економічну, екологічну, правову культуру. Духовна культура визначається такими категоріями, як істина, краса, добро, справедливість, мораль, благо. Особливою формою духовної культури є **художня культура** – творча діяльність діячів мистецтва. До художньої культури належать різні жанри мистецтва: література, музика, малярство, театр, кіно.

Поділ культури на духовну та матеріальну – умовний. Матеріальні цінності містять елементи духовної культури через духовне оформлення, ідейний зміст, наприклад, житло, одяг, речі повсякденного вжитку. Продукти ж духовної культури завжди замасковані в матеріальну форму, тому що тільки в такий спосіб вони можуть стати фактом громадського життя.

II. За етнічним чинником та вагомістю культуру поділяють на світову, загальнолюдську, етнічну, національну.

Світова культура (метакультура) — це синтез досягнень культур усіх націй і народів.

Загальнолюдська культура — це культура, вироблена людством протягом усієї історії його існування. Вона ґрунтується на загальнолюдських цінностях — істині, добрі, красі, справедливості, захисту прав особистості, гуманізмі.

Національна культура — продукт матеріальної та духовної праці певної нації. Основою будь-якої національної культури є система **звичаїв, традицій, ритуалів**, які виступають у ролі етнічних стереотипів, що пронизують усі сфери життя народу (побут, господарство, спілкування). Національну культуру розглядають як **цілісну систему**, що включає і фольклорно-етнографічні шари, і внесок в неї різних верств населення протягом тривалого історичного шляху, і вплив культури інших народів, і досягнення вихідців з країни, які проживають поза її межами. Показником національної культури, духовної сили та зрілості народу є **національна свідомість** – почуття причетності до рідного народу, усвідомлення його життєвих інтересів, гордість від здобутків його культури, тривога за його майбутнє, смуток за національні невдачі і втрати. Для пробудження національної свідомості велике значення має система **національних символів**, які вказують на етнічні особливості та відмінні риси культури (мова, житло, одяг, страви, пісні, звичаї, прапори, герби). Особливе місце у системі національних символів займає **мова**, яка є головною етнічною ознакою. У мові кодується духовність, історична пам'ять, неповторний та самобутній історичний досвід нації. Слід зауважити, що збереження національної культури не завжди перебуває у прямій залежності від долі національної мови. Так, ірландський народ майже втратив свою національну мову, але зберіг національну культуру. У Конституції Ірландії ірландській мові як національній надається статус першої офіційної мови, а англійській – другої. Проте, кожен, хто побуває в Дубліні, почує лише англійську мову. То ж виникає аналогія щодо мовної політики в Україні.

Етнічна культура — вікова, сучасна й архаїчна, культура певного етносу², база національної культури, поєднує в собі тисячолітній спосіб мислення, традиції, звичаї, особливості поведінки і побуту, норми, право, філософію, джерело для творчості інтелектуальної національної еліти. Етнічна своєрідність культури найчастіше виявляється в мистецтві, традиціях, звичаях, менталітеті, міфології.

III. За протиставленням до пануючої (домінуючої) культури виділяють такі види: домінуюча (загальнонаціональна), субкультура й контркультура.

Субкультура – сукупність культурних зразків, тісно пов'язаних з домінантною культурою і в той же час відмінних від неї. Префікс «sub» (тобто «під-») позначає сховані, неофіційні культурні шари пануючої культури (андеграунд). Це, так би мовити, внутрішня

культура певної групи людей, яка визначає їх особливий стиль життя, ціннісну ієрархію, менталітет тощо. Розрізняють професійні, молодіжні, наукові, творчі, релігійні субкультури. Наприклад, босемна субкультура.

Контркультура — в широкому значенні напрям розвитку культури, який різко відрізняється від пануючої, протистоїть «офіційній» традиційній культурі, будь-які форми девіантної поведінки. У такому розумінні контркультура зближається з поняттям альтернативної культури. Цей неологізм уперше використаний у 1968 Теодором Рошаком. Прикладом контркультури були «стиляги» в СРСР у 50-х роках; нині – це готи, панки, хіпі, скінхеди та ін.

IV. За рівнем майстерності й типом аудиторії виділяють елітарну, масову й народну культуру (фольклор).

Елітарна або висока культура (англ. high culture) — дистанційовані від масових форм артефакти³ (зразки образотворчого мистецтва, класичної музики й літератури, моральні образи й наукові стандарти), створені для еліти і споживані нею. Концепцію елітарної культури обстоював німецький філософ *Артур Шопенгауер* (1788 – 1860). Вихідним пунктом його концепції є антропологічний поділ людей на два типи «людей корисних» (масу) і «людей-геніїв», естетично обдарованих і схильних до філософсько-художньої творчості.

Масова культура (попкультура) – це культура, що склалася у процесі розвитку ЗМІ, тиражована для маси і споживана масою. Це феномен ХХ ст., культура, у якій акцент переноситься із творення на споживацтво. Масова культура охоплює усі сфери людського буття (політику, освіту, мистецтво, ЗМІ, рекламу, пропаганду, побут, виробництво тощо). На початку ХХ ст. масове суспільство і пов'язана з ним масова культура стали предметом досліджень найвизначніших учених у різних наукових сферах: іспанського філософа і соціолога *Хосе Ортега-і-Гассета* (1883 – 1955, «Повстання мас»); німецького філософа і психіатра, засновника екзистенціалізму *Карла Ясперса* (1883 – 1969, «Духовна ситуація часу»), німецького філософа й історика *Освальда Шпенглера* (1880 – 1936, «Сутінки Європи»); французького соціолога й культуролога *Жана Бодріяра* (1929 – 2007, «Фантоми сучасності»), російсько-американського соціолога й культуролога *Пітірима Сорокіна* (1889 – 1968, «Людина. Цивілізація. Суспільство») і ін. Більшість із них відзначили такі особливості предметів (товарів, послуг) масової культури: широка аудиторія (предмети, товари, послуги масової культури задовольняють потреби та інтереси широких мас); комерційну спрямованість; розважальність; швидке тиражування, відносна дешевизна; культ сильної особистості, збагачення, сексу, насильства; простота, зрозумілість, доступність;

---

³ Артефакт (лат. artefactum, «штучно зроблений») — явище, процес, предмет, властивість предмета або процесу. Це продукт людської діяльності, об'єкт матеріальної культури.

програмування недосконалих естетичних смаків. Це культура культів, поклоніння зіркам, з відчутним інтересом до містики. Масова культура залишає людину поза культурою. Однак вона володіє терапевтичною функцією, дає змогу людині розслабитись, збити психологічну напругу.

Народна культура (фольклор) - колективна художня літературна і музична творча діяльність народу, яка засобами мови зберегла знання про життя і природу, давні культи і вірування; вона відтворює світ думок, уявлень, почуттів і переживань народу, народнопоетичної фантазії. Її репрезентують казки, легенди, міфи, пісні, танці тощо.

Висновок. Дисципліна «Історія української державності та культури» дозволяє показати логіку розвитку історії української державності та культури упродовж століть з урахуванням специфіки національних моделей. Головним принципом у вивченні дисципліни є *принцип історизму*, який передбачає аналіз найбільш знакових явищ життя українців у послідовному часовому розвитку.